

Бурлакова Ірина Анатоліївна – доктор психологічних наук, доцент, кафедри практичної психології та соціальної роботи Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, м. Северодонецьк;

Талдонова Лілія Олександрівна – аспірант кафедри практичної психології та соціальної роботи Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, м. Северодонецьк.

УДК159.923.2

Кушнеров В.А.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АГРЕСИВНОСТІ ЧОЛОВІКІВ ВІКОМ СЕРЕДНЬОЇ ДОРОСЛОСТІ

У статті розглянуто поняття агресії і агресивності і різних підходах (психоаналітичному, еволюційному, соціобіологічному, гуманістичному, когнітивному, соціальному). Наведено теоретичні дані щодо різних рівнів і форм агресії у чоловіків і жінок. Встановлено, що чоловіки в віці середньої дорослості схильні до агресії на помірному рівні, в них виражена гетероагресія, а фізична агресія та вербальна агресія представлені у більшості на високому рівні. В чоловіків виражене почуття провини. Встановлено, що індекс агресивності має середньо-високий рівень, а індекс ворожості - середньо – низький. Продемонстровано статистично значимий зв'язок між ворожістю і агресивністю на рівні $p < 0.05$.

Ключові слова: агресія, агресивність, фізична агресія, вербальна агресія, чоловіки, середня дорослість.

Постановка проблеми. Прояви агресії все більше хвилює теоретиків і практиків. Надто агресивні люди, дорослі чи діти, чоловіки чи жінки, мають тенденцію до різних проявів антисоціальної поведінки. Аналіз сутності явища агресії, особливостей агресивних проявів сприяє прогнозуванню проявів агресії у конфліктних обставинах, а також розробці ефективних засобів психокорекційної роботи з метою попередження агресивності особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню феномену агресії, агресивної поведінки людини у психології присвячено чимало монографій, оглядових публікацій, дисертаційних робіт. Низка відомих українських науковців зробили вагомий внесок у дослідження сутності агресії (Н. В. Алікіна, В. І. Барко, А. Ф. Зелінський, Л. І. Казміренко, М. В. Костицький, С. Д. Максименко, В. С. Медведєв, О. М. Морозов, В. М. Синьов, О. В. Тімченко, С. І. Яковенко та ін.).

Агресія і агресивність розглядується у різних підходах. У психоаналітичному підході агресія розглядалася як інстинктивна поведінка З.Фрейд [10] стверджував, що людська поведінка виникає, безпосередньо чи опосередковано, з еросу, інстинкту життя, чия енергія (відома як лібідо)

спрямована на зміцнення, збереження і відтворення життя. Вчений запропонував існування другого основного інстинкту, танатосу – потягу смерті, чия енергія спрямована на руйнацію і припинення життя. Через те, що є гострий конфлікт між збереженням життя (еросом) і його руйнацією (танатосом), інші механізми (наприклад, усунення) служать цілі спрямовувати енергію танатосу зовні, у бік від “Я”. Отже, танатос побічно сприяє з тому, що агресія виводиться назовні, і іде на інших. Виникнення й подальше становлення агресивності у З.Фрейда співвідносяться зі стадіями дитячого розвитку. Відзначається, що фіксація на оральній стадії може привести до формування таких агресивних рис характеру як схильність до сарказма та пліток. Фіксація на анальній стадії може привести до формування впертості, що переходить у завзятість, до який приєднується схильність до гніву й мстивості [10].

В еволюційному підході йдеться про схильність людини до агресії в наслідок природного відбору. Так в межах етологічного підходу К.Лоренц[6] стверджував, що агресія походить насамперед із вродженого інстинкту боротьби за виживання, який є в людей як і у інших живих істот. Лоренц вважав, що агресивна енергія (має своїм джерелом інстинкт боротьби) генерується в організмі спонтанно, безупинно, у постійному темпі, регулярно накопичуючись з часом. Чим більша кількість агресивної енергії є у цей час, тим меншою сили стимул потрібен у тому, щоб агресія ”вихлюпнулася” зовні. Вчений вважав, що участь у різних діях, незв'язаних із заповіданням збитку, може запобігати нагромадженню агресивної енергії до небезпечного рівня й, таким чином, знизити ймовірність спалахів насильства.

Згідно соціобіологічного підходу, індивідууми швидше за все сприятимуть виживанню тих, хто має схожі гени (тобто родичів), проявляючи альтруїзм й самопожертву, і будуть поводитися агресивно стосовно тих, хто з них відрізняється тобто в кого є менше загальних генів. Відповідно до соціобіологічного підходу агресивні взаємодії з конкурентами є одним із шляхів підвищення репродукції за умов довкілля з обмеженими ресурсами.

Е.Фром зв'язував проблему агресії з питанням про соціальний характер людини. Вчений вважав, що суспільство цілеспрямовано формує у своїх індивідів певні риси, у тому числі й у відношенні до насильства. Вчений виділив кілька форм насильства: ігрове, реактивне, насильство з помсти, компенсаторне й архаїчного типу. Е.Фром приділяв увагу аналізу садизма - коли одна людина намагається підкорити іншу своєю владою, зробити її безпомічним об'єктом своєї волі, мати можливість зробити з нею що завгодно, принизити, поневолити достоїнства, елементом самоповаги, відновленням ідентичності[9].

К.Г.Юнг пояснював причини прояву агресивності й насильства відповідно до обґрунтованої їм концепції несвідомого й архетипів: агресія, насильство порозумівається впливом несвідомого на свідомість, психіку людини. К. Хорни, досліджуючи проблеми кризових станів, у яких індивід проявляє агресію, показала її взаємозв'язок з підвищеною базисною тривожністю особистості. Агресія є одним із численних видів психологічного

захисту індивіда, прагненням до безпеки, гіпотетичної потреби комфорту й задоволення.

У гуманістичному підході К. Роджерс вважав, що агресія й насильство є змушеними відповідними діями індивіда на обмеження його волі, можливості вибору. Якщо людина орієнтована на думку інших про себе, писав К. Роджерс, то має напруженість, хвилювання, тривогу, занепокоєння із приводу подібних оцінок. Людина прагне виправдати очікування й вимоги інших, тому вона вже не вільна, обмежена у можливостях вибору дій, отже за К. Роджерсом, агресія - це змушена відповідна дія на обмеження волі. Вчній пов'язував агресивність із рівнем розвитку самоактуалізації й адекватністю самооцінки людини

До когнітивного підходу відносять модель агресивної поведінки Л.Берковіца[2]. У своїх пізніх роботах Л. Берковіц переглянув свою ранішу теорію й переніс акцент на емоційні й пізнавальні процеси, які лежать в основі взаємозв'язку фрустрації й агресії. Відповідно до його моделі формування нових когнітивних зв'язків, фрустрація або інші аверсивні стимули (наприклад, біль, неприємні запахи, спека) провокують агресивні реакції шляхом формування негативного афекту. Взагалі, згідно Берковіцу, сама людина інтерпретує негативний вплив і визначає його реакцію на цей вплив.

Агресію як придбану соціальну поведінку людини вивчав А.Бандура[1]. Відповідно поглядів вченого, аналіз агресивної поведінки потребує врахування трьох моментів: 1) способів засвоєння таких дій, 2) чинників, які провокують їх появу, 3) умов, за яких вони закріплюються. Теорія соціального навчання розглядає агресію як соціальне поведіння, що включає в себе складні навички. Одним з важливих способів усвоєння людиною агресивних реакцій є пряме заохочення такої поведінки. Одержання підкріплення за агресивні дії підвищує ймовірність того, що подібні дії будуть повторяться надалі. За Бандурою, скоєння агресивної дії залежить також від основних нейрофізіологічних механізмів. Інакше кажучи нервова система бере участь у здійсненні будь-якої дії, зокрема й агресивної. До позитивних чинників, що призводять до помітного посилення тенденції агресивної поведінки дорослих та дітей відноситься отримання матеріальних заохочень (гроші, речі, іграшки), соціальне схвалення чи збільшення статусу. Діти й дорослі легко переймають нові агресивні реакції, до яких раніше не були схильні, в процесі контролю над поведінкою інших людей. Ще велику вагу мають випадки, коли спостерігають те, як приклади агресії зустрічають схвалення чи, уникають покарання. А.Бандура вказував на три вида заохочень і покарань, регулюючих агресивну поведінку. По-перше, це матеріальні заохочення і кари, громадська похвала чи осуд і/або ослаблення чи посилення негативного відношення із боку інших. По-друге агресія регулюється досвідом: наприклад, шляхом надання можливості спостерігати, як винагороджують чи карають інших. І, нарешті, по-третє, людина може сама собі призначити заохочення і покарання. Таким чином, теорія соціального навчання не представляє людей як таких, що постійно випробовують потребу або спонукання до здійснення насильства під впливом внутрішніх сил або

аверсивних стимулів. Соціальне навчання припускає прояв агресії людьми тільки в певних соціальних умовах, що сприяють подібному поведінню [1].

В сучасних дослідженнях О.Ю. Дроздов виділив два типи соціально-психологічних чинників агресивної поведінки: чинники першого типу діють залежно від демографічних та особистісних характеристик; чинники другого типу мають універсальний характер впливу, тобто діють завжди і на всіх, а також два основних механізми соціалізації агресії: перший полягає в засвоєнні навичок агресивної поведінки внаслідок спостереження агресії інших осіб або в результаті власного досвіду відповідних агресивних дій; згідно з другим механізмом, агресивна поведінка зумовлюється ситуацією блокування актуальних потреб людини, придушенням можливостей її самореалізації [5].

Незважаючи на кількість теорій, що спрямовані на вивчення агресії в психології не має єдиного погляду на визначення агресії. Агресію трактують як:

1) психічний стан, що на певний час обумовлює ставлення до самої людини і до інших об'єктів (живих та неживих) та характеризується пізнавальним, емоційним та вольовим компонентами;

2) властивість особистості, що по-перше, виступає як мотиваційна тенденція, внутрішнє спонукання до здійснення агресивних дій, по-друге, відображає відносно стабільну готовність до агресивних дій в самих різних ситуаціях за наявності потенційно агресивного сприймання та потенційно агресивної інтерпретації як стійкої особистісної особливості світосприйняття та світорозуміння, по-третє, характеризується наявністю деструктивних тенденцій у відносинах з іншими людьми. Так, Г.А. Гайдукевич вказує, що рівень агресивності може змінюватися під впливом зовнішніх, насамперед, соціальних чинників: тривале перебування людини у ворожому, стресогенному середовищі посилює захисні реакції і активізує механізми психологічного захисту, активне функціонування яких може зберігатися в нормальних умовах. Внаслідок цього рівень агресивності як особистісної якості може збільшуватися і, перебуваючи таким достатньо тривалий час, трансформуватися у рису особистості [4]

3) об'єкт потреби, яка виступає метою і мотивом поведінки, як самостійна цінність;

4) поведінка, що характеризується спрямованістю, на заподіяння шкоди неживим об'єктам, на здійснення дій, які спричиняють шкоду (фізичну, моральну чи матеріальну) живим істотам, які мають мотивацію уникнення такого ставлення.

Вчені особливу увагу приділяють статевим відмінностям в структурі індивідуально-особистісних детермінант агресивних проявів. Так, Р. Берон і Д. Річардсон[3] відзначають, що статеві відмінності у фізичній агресії найбільш помітні в ситуаціях, коли до агресії змушені вдатися (наприклад, через виконання соціальної ролі), на відміну від ситуацій, коли до неї вдаються без жодного примусу. Крім того, схильність чоловіків демонструвати агресію більш очевидна після сильної провокації, ніж за її відсутності. У той же час В. Коррег, D.Erpperson виявили, що жінки маскулінного типу більш схильні виявлятися у

стані гніву і відігравати його на оточуючих. Отже, прийнято вважати й це підтверджено в дослідженнях Harris and Woods, що чоловіки більше агресивні ніж жінки й більше схильні в своїх взаєминах з іншими вибирати агресивну модель поведінки. Ці розходження звичайно відносять на рахунок генетичних або соціальних факторів. З одного боку стверджується, що чоловік вже на генетичному рівні запрограмований на більшу схильність до агресії, ніж жінки. З іншого - у багатьох культурах вважається, що представники чоловічої статі повинні бути грубіше, самовпевненіше й агресивніше жінок.

Вчені вважають, що гендерні відмінності у фізичній агресії найпомітніші в ситуаціях, коли до агресії змушені вдаватися (наприклад, у зв'язку з виконанням соціальної ролі), на відміну від ситуацій, коли до неї вдаються без жодного примусу. Крім того, схильність чоловіків демонструвати агресію очевидніша після сильної провокації, ніж за її браку [3, с. 220]. Чоловіки в меншому ступені випробовують почуття провини й тривоги. Жінки стурбовані тим, чим агресія може обернутися для них самих. Чоловіки більше схильні вдаватися до прямих форм агресії, а жінки воліють користуватися непрямими діями, що завдає шкоду противнику обхідним шляхом. Дані інших досліджень свідчать, що чоловіки і жінки дотримуються протилежних соціальних уявлень – протилежних моделей і теорій про агресію[3]. Жінки розглядають агресію як експресію – як висловлювання гніву та зняття стресу шляхом вивільнення агресивної енергії. А чоловіки, навпаки, ставляться до агресії як до інструмента, який вони вважають моделлю поведінки і якого вдаються щоб одержати різноманітну соціальну і матеріальну винагороду.

Мета статті – вивчення емпіричним шляхом особливостей агресивності у чоловіків.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Для вирішення поставлених завдань використовувався опитувальник А. Басса і А. Даркі для діагностики агресивності, агресії й ворожості і методика: «Діагностика схильності до агресивної поведінки»(А.Асінгер), «Ауто- і гетероагресія»(Е. П.Ільїн); методи математичної статистики.

За методикою А.Асінгера встановлено, що 72% чоловіків схильні до агресії на помірному рівні. За методикою Є.Ільїна у чоловіків виражена гетероагресія, яка може бути фізичною і вербальною, гнівною й інструментальною, прихованою та відкритою.

За методикою А. Басса і А. Даркі ми отримали дані, аналіз показав, що в чоловікі високі показники по шкалах фізичної агресії, вербальної агресії й виражене почуття провини. Так, 43% чоловіків схильні до прояву фізичної агресії на високому рівні. Вони активні, діяльні, цілеспрямовані і відрізняються сміливістю, рішучістю, схильністю до ризику. В них екстравертованість (комунікабельність, впевненість у собі) поєднується з прагненням до суспільного визнання. Все це підкріплюється добре розвинутими лідерськими якостями, вмінням об'єднати ровесників, правильно розподілити між ними обов'язки і повести за собою. Разом з тим, їм приносить особливе задоволення

демонструвати свою владу і прихильність. Людей з вираженою фізичною агресією відрізняє відсутність соціальної комформності, стриманості, в деякій мірі поганий самоконтроль. Для агресивних людей характерний потяг до гострих афективних хвилювань, при відсутності яких переважає відчуття нудьги. Діють імпульсивно і необдумано. Часто вони не отримують користі з свого негативного досвіду і в них неодноразово виникають труднощі одного і того ж характеру. Ці чоловіки(43%) виражають негативні відчуття як через суперечку, крик так і через зміст словесних відповідей (погрозы). Чоловіків з даною формою агресії відрізняє, *по-перше*, психічна неврівноваженість, яка проявляється у високій тривожності, відчутті невпевненості, неспокою, схильності до сумніву. *По-друге*, для них характерна депресивність: знижений фон активності, настрою і працездатності. При першому знайомстві вони здаються похмурими, недоступними, уникають спілкування, однак у колі близьких друзів вони гублять скованість і стають дуже комунікабельними. Слід відмітити низьку фрустраційну толерантність: нездатність володіти своїми емоціями, коли найменші труднощі чи неуспіхи настільки вибивають із колії, що такі підлітки не можуть ефективно продовжувати діяльність, причому в поєднанні з підвищеною чутливістю і збудженістю у них навіть мало значимі подразники викликають неадекватно бурхливі вибухи роздратувань і гніву. Особливо сильні емоційні вибухи, а також відчуття ворожості і підозрілості виникає при будь-яких реальних чи уявних діях інших по відношенню до їх особистості: самооцінки, престижу і відчуття особистісної гідності. При цьому вони не вміють або не вважають за потрібне ховати свої відчуття, думки стосовно до оточуючих і виражають це через образливі вербальні форми. Крім цього, для них характерний постійний внутрішній конфлікт з самим собою, що проявляється в стійкому стані напруження чи збудження, які, в свою чергу, можуть розрядитись зовні в несподіваних реакціях злості, люті чи страху. Спонтанність і імпульсивність поєднуються у даних чоловіків з консерватизмом і наданням переваги традиційним поглядам, які відгороджують їх від інтенсивних переживань і внутрішніх конфліктів.

Вербальна агресія на високому рівні представлена у 57% піддослідних, а у 43% - на середньому рівні, тобто чоловіки виражають негативні почуття як через лемент і через словесні погрози.

Досить суперечливими являються отримані дані за представленістю у 42% на середньому рівні чоловіків середнього віку почуття провини. Тобто, ці чоловіки виражають можливу впевненість в тому, що вони є поганою людиною, чинять погано і в них наявні докори сумління. Ці дані можливо свідчать, про занижену самооцінку, яка була сформована при невірних формах виховання в дитинстві, або про особливості професійної діяльності, їх успіхів в життєдіяльності взагалі.

Непряма агресія має середній рівень у 71,5% чоловіків, тобто вони іноді застосовують злі плітки, жарти, так і агресію, яка ні на кого не направлена — вибух злості, яка проявляється у крику. Можливо, схильність до непрямої форми

реагування на агресію є результатом амбівалентності їх натури і з однієї сторони це сміливість, рішучість, схильність до ризику, прагнення до визнання, лідерства, а з іншої — наявність фемінінних рис характеру, таких як чуттєвість, м'якість, залежність, прагнення звернути на себе увагу оточуючих через екстравагантну поведінку. Вони дуже хворобливо реагують на критику і зауваження на свою адресу. Відчують роздратування і ворожість по відношенню до тих людей, які певною мірою намагаються керувати їх поведінкою і змушують їх триматись у соціально можливих рамках.

У 47% чоловіків виражен низький, а у 43% середній рівень *схильності до роздратування*, тобто готовність при найменших подразниках до прояву грубості, різкості, запальності.

Негативізм представлений на різних рівнях у чоловіків у віці середньої дорослості. Відомо, що людей з негативізмом відрізняє їх ранимість і вразливість. Основними рисами характеру цих людей є егоїзм, самовдоволеність. Тому надмірна чутливість до всього, що стосується їхньої особистості, викликає реакцію протесту. Піклуючись про особистісний престиж, будь-яку критику і зауваження, непогодження чи просто байдужість оточуючих вони сприймають як образу. А оскільки це може відбуватись достатньо часто, то чоловіки з негативізмом дуже роздратовані й підозрілі. Разом з тим, вони обмірковують, обдумують кожне своє слово і дію.

Низький і середній рівень образи представлений у відповідно 47% і 46% піддослідних чоловіків. Тобто заздрість і ненависть до оточуючих, обумовлені почуттям гніву на весь світ за дійсні чи уявні страждання чоловікам притаманні у малому ступені.

Підозрілість є на середньому(50%) і низькому(47%) рівнях, тобто чоловіки досить довіряють оточуючим і обережні по відношенню до людей, яка базується на впевненості, що оточуючі не хочуть здійснити шкоду.

Такі дані відбивають як фізіологічні особливості, так й індивідуальні і вікові особливості, особливості професійної діяльності і представляють собою особливості проявлення агресивних форм поведінки у чоловіків в віці середньої дорослості. Наші результати частково кореспондують з даними дослідження Л. Чаговця, який встановив, що у чоловіків перше місце за рівнем виявлення займає фізична агресія, друге – вербальна, третє – негативізм, четверте – роздратованість, п'яте – непрямая агресія[8].

Аналізуючи представленість різних форм агресії в чоловіків ми враховували також індекс ворожості, який містить у собі 5-ю (образа) й 6-ю шкали (підозрілість) і індекс агресивності (включає 1(фізична агресія), 3(роздратування) й 7(вербальна агресія) шкали). Далі ми використали методи математичної статистики, зокрема вчислили коефіцієнти рангової кореляції тау-Кендалла й Спірмена між індексами ворожості і агресивності. Отримані нами дані за допомогою методів математичної статистики свідчать про статистичний значимий зв'язок між ворожістю і агресивністю у чоловіків на рівні $p < 0.05$.

Таким чином, за результатами нашого емпіричного дослідження можна зробити такі **висновки**: чоловіки схильні до агресії на помірному рівні, в них виражені гетероагресія та почуття провини. Фізична агресія та вербальна агресія представлена у більшості на високому рівні. Встановлено, що індекс агресивності має середньо-високий рівень, а індекс ворожості - середньо – низький.

Перспективи подальшого дослідження полягають у тому, щоб вивчити форми і рівні агресивності військовослужбовців та жінок у віці середньої дорослості.

Література

1. Бандура А., Уолтере Р. Подростковая агрессия: изучение влияния воспитания и семейных отношений. - М.: ЭКСМО, 2000. - 512 с.
2. Берковиц Л. Агрессия: причины, последствия и контроль. - СПб.: Прайм-Еврознак, 2001. - 512 с
3. Бэрон Р. Агрессия / Р. Бэрон, Д. Ричардсон. – СПб. : Питер, 2001. – 352 с. – (Серия «Мастера психологии»).
4. Гайдукевич Г.А. Проявления агрессивности у курсантов высших военных учебных заведений на разных этапах подготовки: Дис... канд. психол. наук: 19.00.07/ Ин-т психологии им. Г.С. Костюка АПН Украины. - К., 2000. - 198 с
5. Дроздов О.Ю. Соціально-психологічні фактори динаміки агресивної поведінки молоді: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.05 / О.Ю. Дроздов. – К.: Ін-т психології ім. Г.С. Костюка АПН України, 2003. – 20
6. Лоренц К. Агрессия (так называемое «зло») / К. Лоренц; пер. с нем. Г.Ф. Швейника. – М.: Прогресс-универс, 1994. – 272 с.
7. Реан А. А. Агрессия и агрессивность личности // Психологический журнал. - 1996. - Т. 17. - №5. - С. 3 - 18.
8. Чаговец Л. Психологічні особливості агресивності старших підлітків / Л. Чаговец // Психолог. – 2004. – № 13. – С. 16–18.
9. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Эрих Фромм. – М.: Республика, 1994. – 342 с.
10. Freud S. The essentials of psycho-analysis. - London: Hogarth Press and the Institute of Psycho-Analysis, 1986. - 597 p

Транслітерація

1. Bandura A., Uoltere R. Podrostkovaia ahressyia: yzuchenye vlyianyia vospytaniya y semeinykh otnoshenyi. - М.: ЭКСМО, 2000. - 512 с.
2. Berkovyts L. Ahressyia: prychyny, posledstvyia y kontrol. - SPb.: Praim-Evroznak, 2001. - 512 s
3. Вэрон Р. Ahressyia / R. Вэрон, D. Rychardson. – SPb. : Pyter, 2001. – 352 s. – (Seryia «Masterya psykhologhyu»).

4. Haidukevych H.A. Proiavleniia ahressyvnosti u kursantov vysshykh voennykh uchebnykh zavedeni na raznykh etapakh podhotovky: Dys... kand. psykol. nauk: 19.00.07/ Yn-t psykholohyy um. H.S. Kostiuka APN Ukrainy. - K., 2000. - 198 s
5. Drozdov O.Iu. Sotsialno-psykholohichni faktory dynamiky ahresyvnoi povedinky molodi: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. psykol. nauk: spets. 19.00.05 / O.Iu. Drozdov. – K.: In-t psykholohii im. H.S. Kostiuka APN Ukrainy, 2003. – 20
6. Lorents K. Ahressyia (tak nazываемое «zlo») / K. Lorents; per. s nem. H.F. Shveinyka. – M.: Prohress-unyvers, 1994. – 272 s.
7. Rean A. A. Ahressyia y ahressyvnost lychnosti // Psykholohycheskyi zhurnal. - 1996. - T. 17. - №5. - S. 3 - 18.
8. Chahovets L. Psykholohichni osoblyvosti ahresyvnosti starshykh pidlitkiv / L. Chahovets // Psykholoh. – 2004. – № 13. – S. 16–18.
9. Fromm Э. Anatomya chelovecheskoi destruktyvnosti / Эрыkh Fromm. – M.: Respublyka, 1994. – 342 s.
10. Freud S. The essentials of psycho-analysis. - London: Hogarth Press and the Institute of Psycho-Analysis, 1986. - 597 p.

Kushnerov V.A.

PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES OF AGGRESSIVENESS OF MEN AT AGE OF MIDDLE ADULTHOOD

The article discusses the concept of aggression and aggressiveness in various approaches (psychoanalytic, evolutionary, socio-biological, humanistic, cognitive, social). The theoretical data of different levels and forms of aggression in men and women are given. It has been established that men at the age of middle adulthood have a tendency to aggression at a moderate level, they have expressed hetero-aggression, and physical aggression and verbal aggression are represented at a high level among the majority. Most of the men participating in the study were determined to have a pronounced sense of guilt. It is shown that the aggressiveness index is at medium-high level, and the hostility index is from medium to low. A statistically significant relationship between hostility and aggressiveness at $p < 0.05$ was demonstrated.

Keywords: aggression, aggressiveness, physical aggression, verbal aggression, men, middle adulthood.